

Порівняльна характеристика бачення проблеми celibату у «Апокрисисі» Христофора Філалета і «Антиризисі» Іпатія Потія

Цelibат, а точніше його повну чи часткову відсутність у кін. XVI ст. можна вважати чи не єдиним спільним догматичним аспектом консервативного православ'я та реформаційного протестантизму. В цьому контексті виникає конфронтація православної і протестантської догматики проти католицької. Згідно двозначної думки одного з ідеологів православно-католицької унії монаха-єзуїта Петра Скарги другою з трьох головних перешкод для унії є відсутність celibату у священнослужителів [5, с. 51-53], при цьому подолати її можна також за рахунок об'єднання церков [5, с. 56-57].

Більше того, сімейне життя священників неоднозначно трактується навіть всередині православної церкви: члени Київської митрополії та представники Константинопольського патріархату, що опікуються ними мають різні точки зору щодо нього. Наприклад, 21 липня 1589 р. Константинопольський патріарх Єремія II, перебуваючи в Україні, видає розпорядження про усунення з посад двічі одружених священників. Даний указ і, як результат, відставка тодішнього Київського митрополита Онисифора Дівочки отримують чималий резонанс у митрополії [4, с. 256-258]. Причина відставки була передбачена канонами Східної церкви, тобто є повністю законною, однак йде в розріз із складеною на той момент у руських землях традицією котра передбачає лояльне ставлення до «двоєженців» [4, с. 259]. Таким чином, дана проблема стає предметом широкої рефлексії не лише в церковній догматиці, а й у соціальній сфері, адже торкається безпосередньо кожного представника духовенства, що у той період й так переживає не кращі часи. Неоднозначно сприймається celibат і у новоутвореній уніатській церкві: при офіційній позиції його відсутності прописаній у 9 пункті «Артикулів, що належать до з'єдинення з Римською Церквою» [4, с. 332] один з творців цих статей – Іпатій Потій мав окрему точку зору на проблему (детал. див. нижче – В. Б.).

Актуальність проблеми полягає у можливості на прикладі двох полемічних джерел – «Апокрисиса» Христофора Філалета та «Антиризиса» Іпатія Потія, вивчити і порівняти не лише офіційні церковні візії на означену проблему, а й особисті точки зору щодо неї двох відомих полемістів. Ще однією причиною актуальності статті є

недостатня вивченість даного питання в історіографії, тому публікація цієї розвідки є вчасною і дозволяє розпочати ретельне дослідження одного з багатьох аспектів релігійної полеміки Русі на стику XVI-XVII ст. Промовистим прикладом цього є те, що йому не приділялася увага навіть у двох працях монографічного характеру присвячених дослідженню «Апокрисиса» – «Об Апокрисисе Христофора Филалета» авторства Миколи Скабалановича [12] та «Український письменник-полеміст Христофор Фіلالет і його “Апокрисис”» Порфирія Яременка [15]. Твір «Антиризис» досі не досліджувався, як і більшість уніатської полемічної літератури [14, с. 127]. Оприлюднені автором нові дані частково вирішують це завдання.

Перейдемо безпосередньо до розбору проблеми. Христофор Фіلالет у своєму творі «Апокрисис» не приділяє спеціально уваги питанню цілібату, а згадує його у контексті критики ним надійності угод досягнутих між католиками та уніатами, зокрема постійності обіцянок Папи Римського. Він вказує, що для православних відомі приклади насильницького насадження католиками для новонавернених своїх правил відразу після переходу в дану віру. Прикладом цього є поширення дії обітниць безшлюбності на священників деяких земель. Зокрема, у Волоській землі (Валахії) котра, за словами Христофора Фіلالета «була найперше підкореною» (тут і далі переклад автора – В. Б.) цілібат вводиться відразу через неповних 400 років після життя Христа», тобто у V ст. Німці і поляки, котрі перейшли під владу Папи пізніше, отримують можливість ще деякий час керуватися старими правилами: німці 400 років, а поляки «двісті і кілька десятків» років, до 1197 р. Тоді, кардиналом Петром, на синоді Гнезнінського архієпископства була зроблена заява папського розпорядження про безшлюбність [3]. Отож, по закінченню вищевказаних періодів вони отримують те саме, що й жителі Волощини ще раніше [2, Стівбі (далі по тексту – Ст.) 1163-1166]. На думку, Христофора Фіلالета ці факти дозволяють зрозуміти ступінь ненадійності обіцянки даної для владик щодо збереження православних обрядів. Більше того, навіть якби й дані гарантії дотримувалися обрядова частина церкви за своєю суттю є менш важливою ніж «грунт віри», тобто її догматика: «Не прошу того про лущиння, хто ядро мені дає; а, напевне, для отримання ядра менше йому лущинням дорожити» [2, Ст. 1165-1166]. Він просить владик не говорити неправди про збереження обрядів православних в той час, як вони самі відступилися від старожитньої Грецької релігії [2, Ст. 1165-1166]. Твердження Христофора Фіلالета про вищість догматики над обрядовістю викликає певний дисонанс з тодішнім укладом

православної церкви, котра велику увагу приділяла збереженню власної церемоніальної традиції. Саме поступки католицизму для православних у обрядовій сфері зробили можливою унію між ними [9, с. 138]. Дане його твердження можна вважати дотичним доказом причетності творця «Апокрисиса» до протестантського віросповідання в чому він неодноразово підозрювався [див. напр. 16, с. 180-182].

Відповідаючи на ці аргументи, Іпатій Потій підтверджує факт дії celibату в Польщі та дивується, що могло б бути якось по іншому: «А як же б то бути мало, щоб в Польщі священикам жон дозволяли, а в Римі не дозволяли, будучи єдиної і тої ж віри і послушенства папського». Він же зазначає, що якщо все ж були випадки одружень панотців, то траплялися вони самовільно, а не з волі Папи [1, Ст. 739-740].

Автор «Антиризиса» запевняє, що «священики наші руські і грецькі» celibату ніколи не підлягали і матимуть право на сімейне життя надалі, якщо не зловживатимуть даним правилом [1, Ст. 739-740]. Він деталізує звичай, що регулює це питання. Згідно нього, чоловік котрий хотів бути священиком чи дияконом, але планував шлюб мусив спочатку оженитися на дівчині, яка не була раніше одружена, тобто не на вдовиці, і лише після цього вступати у духовний сан. У випадку отримання духовного сану неодруженим особа втрачає право на сімейний союз [1, Ст. 741-742]. Дана позиція не має розходжень з соборово прийнятими «Атикулами, що належать до з'єдинення з Римською Церквою», тобто є офіційною для уніатів. Щоправда, науковець Кирило Студинський вважає, що по даному питанню уніати не мали чітких переконань [13, с. 14-16].

Водночас Потій зазначає, що на момент написання твору ця норма часто не дотримується і дехто з духовенства має вже другу чи навіть третю дружину. Також він описує порушення ще одного аспекту про який не розповів раніше, а саме заборону повторного одруження для овдовілого духовенства: «Попа дочок своїх за вдівців-попів видають (заміж – В. Б.), а інші (попи – В. Б.) їх вінчають» [1, Ст. 741-742]. Автор «Антиризиса» обурюється не так багаторазовими шлюбами, як тим, що священики-«двоєженці» і далі продовжують займати свої посади. Згідно норм св. Тайн Подружжя повторний шлюб був перешкодою для висвячення на священика чи єпископа, не кажучи вже про перебування на цій посаді [4, с. 259]. Причину порушень він пов'язує з кризовою ситуацією, яка склалася в Київській митрополії, вказуючи, що подібного не спостерігається ні в Греції, ні в Московії, ні в Волощині [1, Ст. 741-742].

Підняття Христофором Філалетом проблеми шлюбу у священиків Потій вважає ще одним доказом його причетності до «єретичних» течій [1, Ст. 741-742]. Зауважимо, що подібна дискредитація супротивника

була основним методом полемічної боротьби XVI ст. і використовувалася членами обох протидіючих сторін [7, с. 38-39].

Особисто сам І. Потій дотримується іншої точки зору на шлюб священників, ніж передбачено правилами фактично організованої ним конфесії, при чому обстоює свою думку не тільки в «Антиризисі», а й у інших своїх творах [13, с. 14-16]. Він підтримує ідею запровадження цілібату і, передбачаючи опозицію з боку православних священників як доказ проти них, звертається до текстів святих отців Східної церкви. Ним цитується твір Єпифанія Кіпрського «Панаріон (Проти ересей)»: «Святе ієрейство має бути з цнотливих найбільше, або з пустельножителів; а де б таких до служби не стало, то з тих, котрі від власних жон утримуються. А якщо котрийсь спершу стримуючимся вдівцем zostався, може мати місце єпископське, ієрейське, дияконське і піддияконське» [1, Ст. 743-744]. Варто зазначити, що Єпифаній має недвозначну репутацію, і в історію богослів'я ввійшов як «підозріливий критик та викривач» ересей. В його творах зустрічається чимало помилок. «Твір «Панаріон» важливий як звід ересологічних фактів, але користуватися ним потрібно з обережністю» [6]. Наступним подається фрагмент переказу Іоаном Златоустом слів Ап. Павла: «Повідає Павло святий «єдиної жони муж» не є тим способом, щоб у церкві зберігатися мало; бо зараз потреба аби чистотою ієрей прикрашений був» [1, Ст. 743-744]. Також полеміст вважає, що його позицію підтверджують Григорій Ниський [10] та Кирило Єрусалимський [11].

Потій вказує, що сказане святими отцями одночасно є частиною правил Трульського собору 691-692 рр., які Христофор Філалет тим самим ігнорує [1, Ст. 745-746]. При цьому ним не називаються конкретні його норми, що порушуються в той час, як 13 канон, затверджений на цьому соборі, прямо забороняє запроваджувати цілібат, піддає його критиці, підтверджує можливість отримання церковного сану для одружених чоловіків і, в разі порушення вищесказаного, передбачає покарання позбавленням сану [8]. Також уніатський полеміст висловлює сподівання, що православні священники таки приймуть цілібат і це сприятиме розвитку їхньої освіти [1, Ст. 745-746].

Роблячи висновок можна стверджувати, що Христофор Філалет і Іпатій Потій у своїх думках про питання цілібату виступали не лише, як оратори двох протидіючих конфесій, а й в деякій (якщо не в більшій) мірі, як розповсюджувачі власної, такої, що дещо відрізняється від офіційної точки зору. Водночас, їх не можна звинувачувати у прямому відступі від церковних канонів, так як вони не мали строгої уніфікації ні у православних, ні в уніатів. Проблема обітничі безшлюбності позиціо-

нується обома полемістами тільки в контексті більш глобальних явищ: кризи у православній церкві Київської митрополії (Потій) та доведені неконстантності гарантій католицької церкви (Христофор Філалет).

Література

1. «Антиризис» или апология против Христофора Филалета в двух текстах: западно-русском (1599 г.) и польском (1600 г.) // Памятники полемической литературы в Западной Руси. Книга третья / Русская историческая библиотека издаваемая Археографической комиссией под редакцією П. Гильтербрандта. – СПб., 1903. – Т. XIX. – С. 477-982.

2. «Апокрисис». Сочинение Христофора Филалета // Памятники полемической литературы в Западной Руси. Книга вторая / Русская историческая библиотека издаваемая Археографической комиссией. – СПб., 1882. – Т. VII. – С. 1003-1820.

3. Безбрачье [Електронний ресурс] / Иванов А., Харин И. // Древо: Открытая православная энциклопедия. – Режим доступу: <http://drevo-info.ru/articles/14410.html>.

4. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії [Текст] / Б. Гудзяк; [пер. з англ. М. Габлевич, під ред. О. Турія]. – Львів: Ін-тут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. – XVI. – 426 с.

5. Дмитрієв М. В. Концепція унії в церковних і державних колах Речі Посполитої кінця XVI ст. [Текст] / М. В. Дмитрієв // Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління (Матеріали Перших «Берестейських читань». Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1-6 жовтня 1994 р). – 1994. – С. 39-101.

6. Епифаний Кипрський Панарион (Отрывки) (Предисловие. Епифаний и его «Панарион») / Епифаний Кипрський; [пер. з давньогрец., відновл. купюр, сучасн. орфограф. Р. Хазарзар] [Електронний ресурс] / Р. Хазарзар. – Режим доступа: <http://khazarzar.skeptik.net/books/epiph/panarium/00.htm>.

7. Ісиченко І. А. Берестейська унія і українська література XVII століття [Текст] / І. А. Ісиченко // Берестейська унія і українська культура XVII століття (Матеріали Третіх «Берестейських читань». Львів, Київ, Харків, 20-23 червня 1995 р.). – 1995. – С. 35-62.

8. Канони 227 єпископів зібраних на П'ято-Шостому Вселенському Трульському соборі в Константинополі. Частина 1: (Головна. – 2010. – Січень, 19. – Вселенський Трульський собор в Константинополі.) [Електронний ресурс] // Свята Традиція Української Греко-Католицької Церкви. – Режим доступу: http://www.traducionalist.info/blog/vselenskij_trulskij_sobor_v_konstantinopoli/2010-01-19-596.

9. Пері В. Берестейська унія у Римському баченні [Текст] / В. Пері // Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління (Матеріали Перших «Берестейських читань». Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1-6 жовтня 1994 р). – 1994. – С. 7-38.

10. Святитель Григорий Нисский. О девстве (Глава 13. О том что попечение о самом себе начинается с удаления от брака) [Електронний ресурс] / Святитель Григорий Нисский. – Режим доступа: http://hesychia.in.ua/grig_niss_02.htm#ch_13.

11. Святитель Кирилл Иерусалимский Творения (Огласительное поучение второе) [Електронний ресурс] / Святитель Кирилл Иерусалимский. – Режим доступа: <http://predanie.ru/lib/book/read/67907/#toc3>.

12. Скабаланович Н. А. Об Апокрисе Христофора Филалета [Текст] / Н. А. Скабаланович. – СПб.: Типография К. В. Трубникова, Литейная, № 42, 1873. – 225 с. – (Першотвір).

13. Студинський К. Й. Хто був автором “Антирезіса” з р. 1599 [Текст] / К. Й. Студинський // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1900. – № 35. – С. 1-20.

14. Хинчевська-Геннель Тереза. Берестейська унія в XVII столітті з польської точки зору [Текст] / Т. Хинчевська-Геннель // Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII ст. (Матеріали Других «Берестейських читань». Львів, Дніпропетровськ, Київ, 1-6 лютого 1995 р.). – 1996. – С. 87-130.

15. Яременко П. К. Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його “Апокрисис” [Текст] / П. К. Яременко. – Львів: Вид-во Львівського у-ту, 1964. – 109 с.

16. Tretiak, J. Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej [Text] / J. Tretiak. – Kraków: Nakładem akademii umiejętności, 1912. – 352 s.